

DOMAS KAUNAS

Vilniaus universiteto Knygotyros katedra, Universiteto 3, 2734 Vilnius, Lietuva

LIETUVIŠKO ATVIRUKO PIRMTAKAS

Devynioliktojo šimtmečio antroji pusė – spartaus spaudos technikos tobulinimo ir leidinių įvairėjimo metas. Periodikai lemiamo poveikio turėjo išrastos rotacinės spausdinimo mašinos, o knygos menui – chromolitografinis ir cinkografinis leidinių iliustracijų reprodukovimo būdas. Neatsitiktinai tuo metu atsirado ir atvirukas. Iš pradžių jis buvo skirtas tik tekstui rašyti, tačiau netrukus pasipuošė ir įvairiais raiziniais, piešiniais bei nuotraukomis. Tie, kurie kruopščiai vartė XIX a. periodikos komplektus, iš gausių leidėjų bei knygininkų skelbimų ir korespondentų žurnalistinių aprašymų galėjo įsitikinti, kad atvirukai turėjo šiandien kiek pamirštą pirmtaką. Tai buvo miestų, kraštovaizdžių piešiniai, žymių asmenų portretai bei ornamentuoti sveikinimai ir palaimos linkėjimai (Mažojoje Lietuvoje vadinti „palaimos velyjimais”), spausdinti ant nedidelio formato, bet gero, standaus, poligrafijos technikos subtilybes galinčio perteikti popieriaus ir net kartono kortelių. Jas tinkamomis progomis dovanojo vieni kitiems, siuntinėjo paštu uždaruose vokuose, kolekcionavo, sudarinėjo albumus. Ypač paplito chromolitografijos būdu spausdintos sveikinimų ir palaimos linkėjimų kortelės, papuoštos augalinio siužeto spalvotais ornamentais ir nedideliais tekstais: Biblijos posakiais, senųjų ir naujųjų religinių bei pasaulietinių poetų eilėraščių posmais. Daugelyje šalių populiarumo susilaukęs spaudinys neaplenkė ir lietuvių. Pirmą kartą jis pasirodė Mažojoje Lietuvoje, o autorius ir leidėjas buvo tuo metu visuomenei nežinomas jaunuolis Vilius Kalvaitis (1848–1914), vėliau tapęs žymiu lietuvių tautinio sąjūdžio dalyviu ir kultūros darbuotoju, valstybinės sienos perskirtų Lietuvos dalių suartini-mo skatintoju. Tačiau spaudiniui likimas nebuvo palankus. Paskutiniai jį tikrai matę liudininkai buvo 1900 m. pasaulinės Paryžiaus parodos lietuviškojo skyriaus rengėjai. Vėliau spaudinio pėdsakai pasimetė, jį priminė vien po informacinius leidinius klaidžiojančios ne itin tikslios ir konkrečios bibliografinės žinios. Šiandien, norėdami atskleisti šio lietuvių spaudos istorijai pakankamai svarbaus įvykio aplinkybes, tas žinias norėtume priminti ir pakomentuoti, jas papildydami mūsų pačių surankiotais duomenimis.

V. Kalvaičio parengtų lietuviškų kortelių pasirodymo laikas ir aplinkybės amžininkų spaudoje iš viso nebuvo aprašytos. Apie jį nerasta užuominų ir tarp įprastinių žinučių apie to meto leidybos naujoves, prekybą, pardavimo kainą ir vietą. Tik daug vėliau imta šaltiniuose minėti, kad kortelės išspausdintos Berlyne 1888 m. Tokie duomenys neatrodo laužti iš piršto, juolab kad juos paremia paties autoriaus biografijos faktai. Kaip žinoma iš biografinės literatūros, V. Kalvaitis jaunystėje, bene po tarnybos kariuomenėje, gyveno Berlyne (1880–1883) ir dirbo pašte. Čia jis greičiausiai ir bus gerai pažinęs tarp berlyniečių madingą spaudos leidinį, galbūt šimtus jų egzempliorių išnešiojęs adresatams, lankęs jų leidėjus, spaustuvininkus ir prekybininkus. Mintis pačiam išleisti panašių į regėtas lietuviškų kortelių kilo grįžus į gimtuosius Girėnus. Galbūt tam ypač paskatino tai, kad V. Kalvaitis nuo 1886 m. ėmėsi leidybinės veiklos (pirmasis jo leidinys – cilėraščių rinkinys „Naujausios lietuviškos dainelės“), o 1888 m. jis pradėjo keliauti po kraštą rinkdamas tautosaką ir platindamas savo vis dažniau rengiamas ir Tilžės spaustuvėse spausdinamas knygeles. Tada poezija (originalioji bei liaudies) ir tapo viso jo gyvenimo pašaukimu. V. Kalvaitis greitai suvokė, kad tarp paprastų kaimo žmonių neabejotiną paklausą turės puošnios, spalvomis ir prasmingais gimtosios kalbos žodžiais bylojančios, bet gana pigios minėtosios kortelės.

Pirmasis patikimas šaltinis, liudijantis apie tai, kad sumanymas jau įgyvendintas, yra kito pradedančio knygų leidėjo ir prekybininko Martyno Jankaus (1858–1946) iš Bitėnų nepaprastai stropiai 1886–1889 m. pildytas rankraštinis verslo išlaidų ir pajamų registracijos žurnalas „Jankaus skolininkai ir skolintojai“. Dvidešimt trečiame jo lape autoriaus ranka juodu rašalu įrašyta: *Nū Kalvaiczio isz Girėnū įgavau 26/5 88. 6 pakelius po 6 Korteles pardūidant kožnq Kortelę po 10 Pf. jei pardavėjas nieko pelno nenor jei pelna nor tur pakeli preke¹*. Iš tokio nesklandžia kalba ir be jokių skyrybos ženklų daryto įrašo vis dėlto nesunku suvokti, kad M. Jankus 1888 m. gegužės 26 d. įsigijo (tik neaišku, perpirko ar komisan) šešis V. Kalvaičio išleistų kortelių pakelius, kurių kiekviename buvo po šešias 10 pfenigų kainuojančias korteles. Sprendžiant iš komplektų skaičiaus ir M. Jankaus samprotavimų apie uždarbį, jos buvo skirtos prekybai. Tai patvirtintų ir aiškiai gerokai vėliau pieštuku bei lygesniu braižu žemiau įrašo palikta pastaba: *pardaviau 6 Korteles už 60 Pf. po. Gaigalacziui*. Gaila, kad šis

¹ *Jankus M.* Verslo išlaidų ir pajamų registracijos žurnalas „Jankaus skolininkai ir skolintojai“ (1886–1889) // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS). F. 1, F. 243. L. 23.

spaudinio istorijai vertingas šaltinis iki šiol liko nepastebėtas, nors M. Jankaus skolų ir skolintojų registracijos žurnalą matė ir vartė daugelis tyrinėtojų².

Nepaisant spalvingumo ir pigumo, kortelių paklausa nebuvo itin didelė. Prekyba jomis užsitęsė. Neabejotinai daugiau pirkėjų atsirado 1894 m., kai V. Kalvaitis persikėlė gyventi į Tilžę ir miesto centre, Liepų gatvėje (Lindenstrasse) pastatė, pažymėtame septintuoju numeriu, atidarė knygynėlį. Iš tikrųjų jis buvo ir komercijos, ir lietuvių kultūros židinys, kuriame subrandinta ir realizuota nemažai visuomenei reikšmingų sumanymų. Knygynėlio savininkas išleido parduodamų spaudinių – periodikos, knygų, natų, paveikslų, burtelių (100 numeruotų ir makštelėse laikomų kortelių su Biblijos posakiais ir giesmių posmais) katalogus (1895 ir 1898 m.) su dviem nedideliais jų papildymais (1896 ir 1897 m.). Iš šių komercijai skirtų informacinių leidinių galima spręsti, kad V. Kalvaičio knygynėlio asortimentą sudarė apie 250 lotyniško ir gotiško raidyno spaudinių. Tad neatsitiktinai jo klientai buvo tiek Mažosios Lietuvos gyventojai, tiek slapta iš Didžiosios Lietuvos atvykstantys nelegaliosios literatūros platinotojai knygnešiai. V. Kalvaičio katalogai buvo labai informatyvūs, todėl savo vertės neprarado ir šiandien. Į juos įdėta išsamių žinių apie XIX a. pabaigos prekybos sąlygas ir pateikti gana platūs bibliografiniai parduodamų leidinių aprašai: nurodyti autoriai, kūrinių pavadinimai, iliustracijos, puslapių skaičius, kaina markėmis, be to, aprašai išspausdinti tokiu raidynu (gotišku arba lotynišku), koku išspausdintas ir pats leidinys. V. Kalvaičio korteles mini pirmasis katalogas. Jame užfiksuoti bibliografiniai duomenys ko gero yra svarbiausias leidinio tyrinėjimo šaltinis, tačiau, nors tuo sunku patikėti, iki šiol neatkreipęs nė vieno knygotyrininko dėmesio. Katalogo rengėjas korteles aprašė trečiajame skyriuje, pavadintame „Dvasiškios knygos“, kurį sudarė vien Mažosios Lietuvos lietuviams skirti daugiausiai protestantinio turinio leidiniai (vienintelė išimtis – L. Tolstojaus knygelė „Kur meilė ten ir Dievas“, 1894). Tarp jų minėtos kortelės užregistruotos dviem savarankiškais aprašais: *Nr. 109. Burtike su Skaitimu bei Kwietkomis išgrožinta 0,20; ßeßeropas 1,00 M.* – gotišku, *Nr. 110. Burtike apauksūta su Skaitimu bei Kwietkomis iszgrožinta 0,25; szeszeropas 1,30 M.*³ – lotynišku raidynu. Taigi, iš tikrųjų V. Kalvaitis išleido du kortelių leidimus, be

² Įrašo duomenis kartą jau yra pateikęs ir šių eilučių autorius (žr.: *Kaunas D.* Iš lietuvių knygos istorijos. Vilnius, 1986. P. 156).

³ [Kalvaitis V.] Katalogas arba Suraszas lietuviszku knygu gaunamu pas V. Kalvaiti Tilžėje – Tilsit Lindenstrasse Nr. 7. Tilžė, 1895. P. 7. Nr. 109, 110.

to, jie skyrėsi raidynu (vienas spausdintas gotišku, kitas – lotynišku), apipavidalinimu ir kaina. Pastarasis, matyt, buvo brangesnis dėl paausavimo ir sudėtingesnės spaudos. Iš aprašų taip pat akivaizdžiai matome, kad abiejų leidinių komplektus sudarė po šešias skirtingo turinio, tik nežinoma, vienodai ar skirtingai apipavidalintas korteles. Šia kataloge pateikta informacija galima visiškai pasikliauti, nes bibliografinius aprašus parengė pats kortelių autorius. Nurodytos kainos liudija apie paklausos didėjimą. Jos, palyginti su 1888 m., buvo padidėjusios dvigubai, tik, siekiant praplėsti prekybą, darytos nuolaidos viso komplekto pirkėjams. V. Kalvaičio pastangos įvairiai gyvinti komercinę veiklą pasiteisino. Po trejų metų išleistame papildytame kataloge puošniosios *burtikės* nebeminimos, – matyt, jos buvo jau išparduotos.

Pasaulinės 1900 m. Paryžiaus parodos lietuviškąjį skyrių rengė keli komitetai, veikę JAV ir Europoje. Mažosios Lietuvos komitetą sudarė visuomenininkai Jurgis Strėkys, Martynas Jankus ir Jonas Vanagaitis. Jie surinko apie pusantro šimto daugiausiai gotiškais raidėmis išleistų spaudinių, kuriuos kartu su etnografiniais eksponatais sutvarkė ir į Prancūzijos sostinę išsiuntė Morta Zauniūtė. Tačiau, prieš atiduodama siuntą paštui, ji subibliografavo visas sukaupias knygas, laikraščius bei kalendorius, ketindama išleisti pažintinio pobūdžio visuomenei skirtą jų katalogą.

M. Zauniūtės parengtos rodyklės rankraštis išliko ir yra tyrinėtojams lengvai prieinamas⁴. Iš jo matyti, kad savamokslė bibliografė apie V. Kalvaičio kortelių leidinius žinių neturėjo. Tačiau rankraščio pagrindu išspausdintoje rodyklėje „Kataliogas lietuviškų knygų su gotiškais litaromis“ (1900) jie vis dėlto minimi. Knygelės pabaigoje įdėta papildymų apžvalga, kurioje sakoma, kad, be visa ko, dar <...> yra atspausintos *tuleropos Korteles su wisokiais paweiksmais ir sakineis daugiausei iš βwento Raβto. Pirmos buvo spaudintos Berlyne mete 1888, išbleistos W. Kalwaiczio <...>*⁵. Papildymus surinko ir apžvalgą parašė Bitėnų spaustuvės mokinys J. Vanagaitis. Žinių apie korteles ir jų autorių jis tikriausiai gavo iš spaustuvės savininko M. Jankaus. Tuo metu arba netrukus taip pat buvo rasti abiejų leidimų kortelių komplektai ir išsiųsti į Paryžių. Tai patvirtina žinia, kad parodoje iš viso buvo eksponuota 12 kortelių.

⁴ *Zauniūtė M.* Kataliogas lietuviškų knygų su gotiškais litaromis // VUB RS. F. 1, F 369. L. 113–144.

⁵ [Vanagaitis J.] Pridėjimas // [Zauniūtė M., Vanagaitis J.] Kataliogas lietuviškų knygų su gotiškais litaromis. Bitėnai, [1900]. P. 27.

Paryžiaus parodos rengimo proga sukaupčius bibliografinius duomenis apie Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuviškus spaudinius M. Zauniūtė nusiuntė ir J. Žiliui-Jonilai į Ameriką. Jos kruopščiai parengtos ir storame sąsiuvinyje surašytos rodyklės viename lape užtinkame žinių ir apie V. Kalvaičio leidinį. Autorė jį apibūdino bibliografiškai, be to, pateikė glaustą anotaciją: *Lietuviškos burtikės su eilėmis spaustos 1888 m. pas H. Grossmann Berlyne. Kašta Viliaus Kalvaičio Tilžeje. (Yra tai laiškelei su visokioms eilėmis bei aquarell malavone). (Neužrašytos „Stat.“)*⁶. Iš šios charakteristikos galima spręsti, kad M. Zauniūtė aprašė tik vienas korteles – spausdintas lotynišku raidynu. J. Žilius gautą rankraštį suredagavo (išbraukė dalį aprašų, kitus sutrumpino) ir išleido kaip žinomos J. Angrabaičio-Zanavikučio bibliografinės rodyklės (1897) papildymą ir tęsinį „Priedas prie statistikos lietuviškų knygų, atspausių Prusuose nuo 1864 m. iki pabaigai 1899 m. <...>“ (1900). Rašytojo sumanymu, rodyklė turėjo apimti tik Didžiosios Lietuvos spaudinius, tačiau į ją pateko ir keletas lotynišku raidynu spausdintų Mažosios Lietuvos brošiūrėlių ir knygelių, matyt, dėl to, kad jos vienodai plito abiejose Lietuvos dalyse. Greičiausiai dėl šios priežasties J. Žilius neišbraukė ir V. Kalvaičio kortelių leidinio aprašo. Jame nurodyta: *Lietuviškos burtikės su eilėmis spaustos 1888 m. pas H. Grossmann, Berlyne. Kašta Viliaus Kalvaičio, (Tilžeje)*⁷. Kaip matome, Paryžiaus parodos į bibliografinę veiklą įtraukti abu Mažosios Lietuvos autoriai gerokai patikslino aprašą. Jie pateikė naują leidinio pavadinimą, pažymėjo spaustuvininką ir spausdinimo vietą, leidėją ir leidimo vietą, net meninio atlikimo techniką (tik gaila, kad šią pastabą redaktorius nelaikė svarbia ir spausdintoje rodyklėje praleido). Žinoma, tokie duomenys galėjo būti gauti tik iš V. Kalvaičio, o kai kas nustatyta ir pačių bibliografų. Klaida tektų laikyti Tilžės, kaip leidimo vietos, nuorodą, nes, mūsų žiniomis, šiame mieste 1888 m. V. Kalvaitis dar negyveno. Be abejo, be jo pritarimo buvo pateiktas ir naujas leidinio pavadinimas, kadangi kortelių autorius bei leidėjas jį ir toliau rašė senu papratimu. Pavyzdžiui, toks pavadinimas nurodomas žinomoje V. Kalvaičio „Lietuwiszķų Wardų Klėtelėje <...>“ (1910). Jos pabaigoje autorius įdėjo savo parengtų ir išleistų knygų

⁶ [Zauniūtė M. Lietuviškų spaudinių lotynišku raidynu bibliografinis sąrašas. 1900 m.] 64 p. // VUB RS. F. 1, F 369. L. 183.

⁷ Zauniūtė M. Priedas prie statistikos lietuviškų knygų, atspausių Prusuose nuo 1864 m. iki pabaigai 1899 m., knygos neužrašytos statistikoj Zanavikučio ir knygos bei laikraščiai išleisti nuo 1896 m. iki 1900 m. surinko Marta Zauniute; sutaisė ir parengė į spaudą Jr. Jonas [Jonas Žilius]. Plymouth, Pa., [1900]. P. 4.

sąrašą, kuriame kortelės apibūdintos taip: *Burtikiu su Kwietkomis ir βw Skaitymeleis, Berlyne 1888*⁸. Be to, dar pridurta, kad jos jau išparduotos.

Po 1900 m. tyrinėtojai, ypač bibliografs, apie V. Kalvaičio originalius kortelių leidinius nieko naujo nebepasakė. Gal kiek akylesnis buvo Anas Bruožis. Šis uolus Mažosios Lietuvos lietuvių kultūros istorikas korteles minėjo dukart. Pirmiausia jos pateko į bibliografinę apžvalgą „Prūsų Lietuvių Raštija“ (1913), kurioje sakoma: *1888 m. išėjo Berline pagražintos korčiukės su lietuviškomis eilėmis. Buvo dvasinio ir tautinio turinio. Išleido V. Kalvaitis*⁹. Vėliau šį spaudinį A. Bruožis nurodė iki mūsų dienų vertės nepraradusiame biografijų rinkinyje „Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai <...>“ (1920). Joje buvo įdėtas gana išsamus V. Kalvaičio gyvenimo bei tautosakos rinkimo darbo aprašymas ir chronologinis publikuotų veikalų sąrašas, kuriame antruoju keliais žodžiais apibūdinamas mus dominantis leidinys: *Pagrožinti lakšteliai su skaitymeliais, Berlyne 1888 m.*¹⁰ Nors akivaizdus paliudijimo ir nerasta, tačiau yra pagrindo manyti, kad tyrinėtojas korteles aprašė *de visu*. Galbūt A. Bruožis leidinį turėjo pats, galbūt matė jį būdamas mokiniu ir raidžių rinkėju M. Jankaus spaustuvėje arba žvalgįdamasis žymaus Mažosios Lietuvos lietuvių bibliofilo Jono Birškaus asmeninėje bibliotekoje, kurios sukauptais retais spaudiniais ne kartą naudojosi rašydamas savo veikalus. Tokį spėjimą paremtų tikslus leidinio pobūdžio ir turinio nusakymas. A. Bruožis pirmasis ir vienintelis pabrėžė, kad V. Kalvaitis, be kita ko, tekstams buvo parinkęs ne tik religinę, bet ir pasaulietinę poeziją.

Didžiosios Lietuvos bibliografs iš esmės rėmėsi vien M. Zauniūtės „Prie du prie statistikos lietuviškų knygų <...>“, nuolat kartodami rodyklėje pateiktus duomenis, o kartu ir netikslumus bei ignoruodami paties V. Kalvaičio ir A. Bruožio nuomonę. Kortelių aprašas pirmiausiai pateko į Silvestro Baltramaičio lietuvių spaudos retrospektyviąją rodyklę. Joje leidinys apibūdinamas lakoniškai: *Lietuwiszkos burtikes su eilemis, spaustos 1888 m. pas H. Grosman, Berlyne. Kaszta Wiliaus Kalwaiczio. Tilžeje. (Zauniute)*¹¹. Taigi, įrašo autorius

⁸ [Kalvaitis V.] „Jau pirm' iszleistos mano knygeles yra...“ // *Kalwaitis W. Lietuwiszku Wardu Klėte*... Tilžė, 1910. P. 114.

⁹ [Bruožis A.] Prūsų Lietuvių Raštija. Trumpa Prūsų lietuvių knygų, kalendorių ir laikraščių apžvalga / A. B. *Klaipėdiškis*. Tilžė, 1913. P. 83.

¹⁰ [Bruožis A.] Mažosios Lietuvos buvusieji rašytojai ir žymesnieji lietuvių kalbos mylėtojai / *Probočių Anūkas*. Tilžė, 1920. P. 111.

¹¹ *Балтрамайтысь С. Списокъ литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ, изданныхъ съ 1553 [! 1533] по 1903 годъ. Санкт-Петербургъ, 1904. С. 116. № 1454.*

kortelių nebuvo matęs. Jau susiformavusią bibliografinės charakteristikos tradiciją pratęsė „Lietuvių bibliografijos“ sudarytojas Vaclovas Biržiška. Suprantama, laikydamasis modernesnio bibliografavimo metodo, jis pateikė kiek patikslintą kortelių aprašą: *Lietuwiszkos burtikes su eilemis. Kaszta Wiliaus Kalwaiczio Tilžeje. Spausta pas H. Grossman Berlyne. 1888. got. r.* Be to, šie duomenys papildyti glausta anotacija: *Yra tat paveikslėliai su ištraukomis iš giesmių. – Paryžiaus parodoj buvo jų 12*¹². Aprašo šaltinius V. Biržiška nurodė minėtus M. Zauniūtės, S. Baltramaičio ir A. Bruožio darbus, žinoma, nieko nežinodamas apie jų pirmtakų, ypač V. Kalvaičio liudijimus, kad dalis kortelių išspausdinta su *sakineis daugiausei iš βwento Rašto*. Žymaus nepriklausomos Lietuvos bibliografo pateikta charakteristika iš esmės keitė leidinio pobūdį. Remiantis V. Biržiškos skelbta nuomone, jis buvo galutinai priskirtas prie poezijos žanro. Galbūt dėl pirmtako autoriteto tokiu sprendimu nesuabejojo ir Lietuvos knygų rūmų bibliografai, rengę kapitalinę bibliografinę lietuviškos spaudos rodyklę. Jie žinojo beveik visus šiame straipsnyje aptartus šaltinius ir literatūrą, todėl aprašą kiek sukonkretino, tačiau visiškai laikėsi jau nusistovėjusios V. Kalvaičio kūrinio ir leidinio bibliografavimo tradicijos: *Lietuviškos burtikes su eilemis. Tilžė, aut. leid., H. Grosmano sp. Berlyne, 1888. 12 ? lap. – Got. šriftas. – Aprašyta pagal šaltinius*¹³. Nauja – bandymas sukonkretinti leidinio apimtį. Remiantis Paryžiaus parodos eksponatų skaičiumi, manyta, kad kortelių galėjo būti 12. Be to, bibliografai jas pavadino lapeliais, tuo aiškiai išvelgdami leidinio ryšį su daug kartų perspausdintomis F. Kuršaičio verstomis „Burtikėmis, arba Traukiamaisiais perkšmeliais“. Iš tikrųjų ši prielaida niekuo nepagrįsta ir nepatvirtinta. Taip pat prigijo dar viena nuostata: ir V. Biržiška, ir jo įpėdiniai, nepateikdami jokių įrodymų ar argumentuotų prielaidų, rašė, kad kortelės buvo išspausdintos tik gotišku raidynu. Ši vienareikšmė išvada aiškiai prasilenkė su ankstesniųjų autorių surinktais ir skelbtais duomenimis.

Daugiau kaip šimtmetį skaičiuojanti V. Kalvaičio iliustruotųjų kortelių istorija iškelia įvairių klausimų, kuriems atsakymus galėtų duoti tik rastas ir *de visu* aprašytas leidinys. Deja, Knygų rūmų bibliografų paieškos buvo bevaisės – nors ir dėta daug pastangų, jo nerasta nei Lietuvos, nei užsienio bibliotekose. Kiek geriau sekėsi šių eilučių autoriui. Jau išėjus retrospektyviosios bibliogra-

¹² *Biržiška V.* Lietuvių bibliografija. Kaunas, 1929. D. 3, sklt. 737. Nr. 2766.

¹³ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A: Knygos lietuvių kalba. Vilnius, 1985. T. 2, kn. 1, p. 538. Nr. 1438.

fijos tomui (1985), kuriame aprašyti V. Kalvaičio kūriniai, jam pavyko įsigyti dvi leidinio korteles. Jos 1987 metais gautos bibliofiliniais mainais iš tautosakininko Kosto Aleksyno. Abi kortelės panašaus dydžio, bet skirtingo turinio ir apipavidalinimo, išspausdintos skirtingais – lotynišku ir gotišku – raidynais. Nė viena iš jų neturi leidimo duomenų, tačiau kitose abiejų pusėse yra vertingų rankraštinų įrašų. Gotišku raidynu spausdinta kortelė atitiktų V. Kalvaičio knygyno kataloge 109 numeriu užregistruotą leidinį. Ji yra 81 x 122 mm (atspaudas – 78 x 119 mm) dydžio, išspausdinta ant matinio fono tankaus kartono lakštelio. Kortelės puošyba – ryški, gaivalinga gėlių girlianda, visiškai nesiderinanti su religinio turinio eiliuotu tekstu:

*Dieuw gir Angelu
Pulkai,
Gir Kirmėlė mažoji.
Kalnai bey Jures, Wėj's,
Žaibai
Szauk: Girkit Sutwertoji!
Sztay, Žolės, Medžei laupsina
O tiems ir wiskas pritara:
Mus leido Diews;
Ji girkit!*

Kitoje kortelės pusėje yra vokiškas rankraštinis tekstas, parašytas smulkio-
mis gotikinėmis raidėmis:

*Wenn ich, o Schöpfer, deine Macht:
4. Dich predigt Sonnenschein und Sturm,
Dich preist der Sand am Meere.
Bringt, ruft auch der geringste Wurm,
Bringt meinem Schöpfer Ehre!
Mich, ruft der Baum in seiner Pracht,
Mich, ruft die Saat, hat Gott gemacht;
Bringt unserm Schöpfer Ehre!
Gellert.*

Parašas po tekstu padėjo išsiaiškinti, kad šis kūrinys – žinomo Švietimo epochos poeto Christiano Fürchtegotto Gellerto 1757 m. parašyto eilėraščio

Diewa giv Angļu

Pulkai,

Giv Airmēle mājā!

Kalnai bēn Jures, Vēl's,

Baibai

Sjank: Girkli! Butwertoj!

Sjtan, Bol's, Medžel laupina

O tiems ir wiskas prltara:

Ains leido Diews;

Si girkli!

Asz bey 'mano Gimine szlu-
zisim Ponui Diewui.

Joz. 24, 15

vienas iš šešių posmų. Eilėraštis, kuriam Peteris Sohras sukūrė melodiją, tapo populiaria visų laikų vokiečių protestantų giesme. Ji ir šiandien dar dedama į vokiečių giesmynus. Vokiškasis rankraštinis tekstas paaiškina ir lietuviškojo spausdinto teksto kilmę. Jis, pasirodo, yra gerokai nutolęs Chr. F. Gellerto eilėraščio vertimas. Pavarčius senuosius Mažosios Lietuvos giesmynus, nustatyta, kad V. Kalvaitis jį paėmė iš F. Kuršaičio parengto bažnytinio giesmyno „Trecioji Dalis Giesmų Knygų <...>“, daug kartų leisto XIX a. antrojoje pusėje. Ji į šią knygą įdėta 40-uju numeriu, tačiau be autoriaus parašo. V. Kalvaitis tekstą truputį pataisė. Jis pirmąją posmelio eilutę, prasidedančią žodžiais „Tawe gir Angelu Pulkai <...>“ ir tinkančią skaitant visą giesmę, pakeitė konteksto nereikalinga fraze „Diewą gir Angelu Pulkai <...>“.

Europoje garsaus poeto kūrinio teksto sugretinimas dviem kalbomis rodytų, kad kortelės egzempliorius priklausė asmeniui, studijuojančiam lietuvių kalbą ir raštiją. Spėjimą dar labiau sustiprina antrasis įrašas suomių kalba. Jis padarytas pieštuku kortelės apačioje: *V. Kalvaitis palkinnoiksi runonlaulajille Pr.-Liettuassa*. Tekstą labai tiksliai išversti į lietuvių kalbą sunku, prasmę galbūt geriausiai perteikti taip: *V. Kalvaitis dovanų Prūsų Lietuvos giesmininkams*. Atrodo, šioje tik pačiam sau rašytoje pastaboje kortelės savininkas praleido žodį *davė* arba, o tai labiau tikėtina, *apdovanojo*.

Antroji lotynišku raidynu spausdinta kortelė sietina su V. Kalvaičio knygyno kataloge 110 numeriu įregistruotu leidiniu. Ji yra 85 x 122 mm (atspaudas – 77 x 114 mm) dydžio ir, kaip rašė katalogo sudarytojas, *apauksūta*, t.y. visas lakštelio fonas padengtas aukso spalvos dažais. Nedidelis tekstas išspausdintas daugiaspalvio gėlių vainiko centre: *Asz bey mano Gimine szluzisim Ponui Die-wui. Joz. 24, 15*. Tai citata iš Senojo Testamento. Nepalyginti vertingesnė antroji kortelės pusė. Joje yra ovalinis antspaudas *W. Kalvaitis / Lietuwiszky knygy kupczyste / Tilžėje*, dažnokai užtinkamas XIX a. Mažosios Lietuvos lietuviško-se knygoje, ir panašus į ankstesnįjį suomiškas įrašas: *V. Kalvaitis antanut palkinnoiksi runonlaulajille Preussin Liettuassa*. Jo vertimas galėtų skambėti taip: *V. Kalvaitis apdovanojo Prūsų Lietuvos giesmininkus*. Taigi, įrašo autorius abi korteles gavo iš paties V. Kalvaičio ir teisingai pasižymėjo jo akivaizdų polinkį eiliuotajam žodžiui. Šie žmonės tikrai buvo susitikę.

Kas buvo V. Kalvaičio pažįstamas suomis? Jo nežinome, bet numanyti galime. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje lankėsi trys suomiai: iš pradžių kalbininkas Josepis Julius Mikola su žmona, būsimąja rašytoja Maila Talvio, vėliau tautosakininkas Augustas Robertas Niemis.

Ir vienas, ir kitas čia rinko medžiagą savo lituanistinėms studijoms. Sprendžiant iš nuodugnių S. Skrodenio studijų, Mikolos 1894–1895 m. apsilankymų metu su V. Kalvaičiu nebuvo susitikę, nors tokios galimybės visiškai nercikėtų atmesti – maža kaip kartais susikerta žmonių keliai. Labiausiai tikėtina, kad korteles dovanų gavo A. R. Niemis. Mat jis 1910–1912 m. buvo Latvijoje, Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje, kur užrašinėjo lietuvių liaudies dainas bei giesmes. Šis uolus mokslininkas tikrai lankėsi Tilžės apylinkėse ir pačioje Tilžėje. Užsukti į V. Kalvaičio knygyną – svarbų lietuvių kultūros židinį, A. R. Niemis turėjo būti netgi labai suinteresuotas. Čia mokslininkas galėjo papildyti savo lietuviškų dainų ir giesmių rinkinį. Nepaisant spėjimo pagrįstumo, klausimas kol kas lieka be tikslaus atsakymo. Taip pat nežinoma, kaip kortelės pateko į Vilnių.

Apibendrinami pateiktą medžiagą, pabandykime atsakyti į keletą knygotyrai aktualių klausimų. Iš jų patys svarbiausi yra leidinio pobūdžio, pavadinimo, leidimo vietos, apimties ir leidinių skaičiaus. Leidinio pobūdžio ir pavadinimo problemos yra glaudžiai susipynusios. Iš tikro jis neturėjo pavadinimo, nes buvo išspausdintas be jokių formalizuotų knygoms būdingų leidybos duomenų. Kaip pamename, V. Kalvaitis abu kortelių komplektus vadino *burtikėmis*, J. Vanagaitis – *tuleropomis kortelėmis su visokiais paveikslais ir sakineis*, A. Bruožis – *pagražintomis korčiukėmis*, M. Zauniūtė – (taip pat ir jos redaktorius J. Žilius-Jonila) bei jų įpėdiniai – *lietuviškomis burtikėmis*. Iš tikrųjų leidinio *burtikėmis* (su epitetais arba be jų) vadinti negalima. *Burtikės* buvo 100 sunumeruotų vidutiniškai 60 x 90 mm dydžio kortelių rinkinys makštelėse, kurių kiekvienoje išspausdinta Biblijos ištrauka (1–2 eilutės) ir giesmės posmas. Jos buvo skirtos skaityti kiekvieną dieną, bet labiausiai vartotos buriant evangelikų liuteronų namų pamaldose–surinkimuose. Iš to ir kilo *burtikių* pavadinimas. Dėl savo originalaus vartojimo būdo jos susilaukė ne mažiau kaip 20 leidimų. Pagal paskirtį ir apipavidalinimą V. Kalvaičio leidinys buvo ikonografinis, t.y. susijęs ne tiek su skaitymu, kiek su estetikos poreikių tenkinimu. Jos skirtos vaizduotės ugdymui ir vizualinės informacijos perteikimui. Apipavidalinimas, poligrafinis atlikimas ir paskirtis leidžia šias korteles vadinti ir lietuviško atviruko pirmtaku, vos vienu žingsniu atsilikusiu nuo tradicinio pašto atviruko. Tad arčiausiai tiesos yra A. Bruožio pasiūlytas leidinio pavadinimas. Kadangi šiandien nėra reikalo mėgdžioti senosios, Mažosios Lietuvos lietuviams būdingos kalbos ir rašybos, V. Kalvaičio leidinį susitarę galėtume vadinti *ilustruotomis kortelėmis su tekstais*.

Nei Tilžė, nei Berlynas nėra kortelių leidimo vieta, nes šiuose miestuose 1888 m. V. Kalvaitis negyveno. Berlynas yra tik jų spausdinimo vieta. Kortelių pasirodymas sietinas su Girėnais. Juos visiškai teisingai nurodė M. Jankus, savo verslo išlaidų ir pajamų žurnale 1888 m. įrašęs: *Nu Kallvaiczio iz Girėnų įgavau <...> 6 pakelius po 6 Korteles <...>*. Savaime aišku, kad lietuvių spaudos retrospektyviojoje bibliografijoje registruotini du savarankiški kortelių leidimai, kiekvienas turintis po 6 korteles. Jų skiriamasis bruožas yra kitoks apipavidalinimas ir raidynai – gotiškas ir lotyniškas. Suradus visus kortelių kompleksus galbūt paaiškėtų, kad jie skiriasi ir turiniu. Galbūt viename išspausdinti tik eiliuoti tekstai, kitame – tik Biblijos ištraukos.

V. Kalvaičio pradėta iliustruotų kortelių leidyba buvo plėtojama. Spaudoje rastas skelbimas, kad Otto von Mauderodės spaustuvė Tilžėje 1889 m. parduvinėjo *palaimos velijimo korteles su lietuviškais kalbeseis*¹⁴, Tilžės fotografas R. Minzloffas 1895 m. išleido Mažosios Lietuvos kraštovaizdžio ir gyventojų tipų 16 atvirukų komplektą, tiesa, su atskirai pridėtu vokišku aprašymu¹⁵, pagaliau 1905 m. pasirodė net keli lietuviški jau įprastos formos atvirukai, o Klaipėdos „Vienybės“ draugija netrukus surengė pirmąjį lietuviško atviruko piešinio konkursą¹⁶. Mažosios Lietuvos lietuvių kultūros veikėjai visada jautė ryšį tarp atviruko pradininko ir įpėdinių. Tai ypač akivaizdu iš pirmųjų „Birutės“ ir Lietuviškos giedotojų draugijos išleistų atvirukų. Juose taip pat panaudoti eiliuoti tekstai ir spalvoti piešiniai, tiesa, vaizduojantys tautinius motyvus. Šį panašumą yra pastebėjęs ir A. Bruožis. Matyt, neatsitiktinai jis savo lietuviškos raštijos tyrinėjimuose V. Kalvaičio korteles ir E. Šadagio 1905 m. išleistas *atvirates ir gromatlaiškius su lietuviškomis eilėmis* registravo greta¹⁷.

Įteikta 1997 m. kovo mėn.

¹⁴ Otto v. Mauderode Tilžieje <...> // Lietuviškos kalendros ant meto 1890. Tilžė, [1889]. P. 151.

¹⁵ Abrozai iz Lietuwos // Lietuwißka Ceitunga. 1895, meij. 14 (Nr. 20), p. 2. Valstybinėje Prūsijos kultūros palikimo bibliotekoje Berlyne yra R. Minzloffo iš tų pačių 16 nuotraukų padarytas albumas „Bilder aus Litthauen“ (Tilsit, 1894; signatūra: Sz 8989).

¹⁶ Klaipėdos „Vienybė“ // Birutė. 1913, rugsėjo 26 (Nr. 39), p. 3.

¹⁷ [Bruožis A.] Prūsų Lietuvių Raštija. P. 83.

DOMAS KAUNAS
THE FORERUNNER OF THE LITHUANIAN POSTCARD

Summary

The forerunner of the European postcard was the small 19th century illustrated greeting card which was printed on light cardboard. These cards contained either drawings of towns or landscapes, or portraits of well-known persons. They were given on various occasions to another person, mailed in envelopes, or collected in albums. This fashionable publication soon reached the Lithuanians. Cards of this type, with Lithuanian text and coloured drawings, were first produced in 1888 by the well-known Lithuanian author and luminary in the Lithuanian national movement of East Prussia, Vilius Kalvaitis (1848–1914). This publication consisted of two sets of six cards each – one set in Gothic and the other in Latin characters, which were printed, in chromolithography, by the printer H. Grossmann in Berlin. They were sold by booksellers, including Vilius Kalvaitis, who had a bookstore in Tilžė (Tilsit). This printing was completely sold out by 1898 and became a rarity. It was seen for the last time in 1900 at the World Exhibition in Paris where organizers of the Lithuanian section displayed both sets. Later mention of these illustrated cards in various literature as well as bibliographies was very incomplete, but the author of this article has been able to correct some historical inaccuracies, having recently discovered several cards from each set. Based on these cards, as well as other reliable sources, it can be stated that some of the cards had citations from the Bible, some had church hymns (eg. the poet of German Enlightenment F. Gellert), others had secular poems.

The illustrations were of garlands and ornamental wreaths. Some cards had comments in the Finnish language, handwritten, it is believed, by the specialist in Lithuanian philology A. R. Niemi, who was recording Lithuanian songs and hymns in the district of Tilžė in 1910–1912. The first traditional Lithuanian postcards in East Prussia appeared in 1905 and were very similar to the earlier illustrated cards published by Vilius Kalvaitis.